

«ՁՈՒԿ-ՄԱՐԴ» ԱՍՏՎԱԾՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

Անի Սարատիկյան

ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի հայցորդ

ՀՀ, Երևան, Չարենցի 15

Էլ. հասցե՝ anisaratikyaniae@gmail.com

Հոդվածը ներկայացվել է 09.10.2022, գրախոսվել է 13.10.2022, ընդունվել է տպագրության 07.08.2023

DOI: 10.53548/0320-8117-2023.2-268

Ներածություն

Կոթողային հուշարձանների ուսումնասիրությունը, մեկնաբանությունն ու վերաիմաստավորումը վերջին տարիների հնագիտական հետազոտությունների ամենաքննարկվող հարցերից են: Այս իմաստով ուշագրավ մշակութային երևույթներից են վիշապ-քարակոթողները, դրանց հետ կապվող լեռնային-ջրային պաշարներով հարուստ լանդշաֆտները: Վերջիններս բրոնզեդարյան երևույթ են: Նոր տվյալները, սակայն, հուշում են, որ բրոնզի դարից հետո ևս այդ կոթողային հուշարձանների մասին վերհուշը նորովի է դրսևորվել:

Տավուշի մարզի Կոթի գյուղի տարածքից 2021 թ. հայտնաբերվեցին երկու քարե արձան-կոտքեր: Դրանցից մեկը մարդակերպ է, սակայն կրում է ձկնային, մասամբ նաև ցլային հատկանիշներ: Երկրորդ արձանը ձկնակերպ է, զուրկ մարդակերպ հատկանիշներից: Այս կոթողների հնագիտական համատեքստը պարզելու համար 2022 թ. կատարեցինք ստուգողական պեղումներ¹:

Ուսումնասիրության պատմությունը

Կոթիում կատարված ուսումնասիրությունները փաստում են տարածքի վաղ բնակեցման մասին²: Ուշագրավ են հատկապես տարբեր տարիների ընթացքում պատահականորեն գտնված մարդակերպ և ձկնակերպ տարբեր չափերի քարե արձանները: Դրանցից երեքը հրատարակվել են և մեծ կարևորություն ունեն համանման արձանների ուսումնասիրության և թվագրության հարցում: Մինչև օրս գյուղի տարբեր հատվածներից գտնվել է 9 քարե արձան³:

¹ Հետազոտությունն իրականացվել է ՀՀ գիտության կոմիտեի աջակցությամբ՝ 21AG-6A080 ծածկագրով թեմայի շրջանակում: Հոդվածը գրելու ընթացքում քննարկումների և օգտակար դիտողությունների համար խորին շնորհակալություն ենք հայտնում Ա. Բորոխյանին, Ս. Հոբոսյանին և Հ. Գալստյանին:

² Քալանթարյան, Հոբոսյան 2009, 247-269, Есаян 1976, 252:

³ Բանավոր տեղեկություն կա ևս մի արձանի մասին, որը չի պահպանվել: Գյուղացիներից մեկն այն տեսել էր «Քոռ աղբյուր» կոչվող տարածքում, 2009 թ. Ա. Քալանթարյանը և Ս. Հոբոս-

Կոթիի արձաններից առաջինը Սարդարապատի թանգարանում է: Արձանը մանրամասնորեն նկարագրել է հնագետ Ս. Եսայանը (աղ. 1, նկ. 2). համեմատելով Մեծամորում գտնված համանման արձանի հետ՝ Եսայանը գրում է. «Երևում է, որ այդ նույն տիպին է պատկանում Կոթիից մեծ քարե կուռքի ֆիգուրը, որը կանգնած է եղել երբեմնի դամբարանի վրա»⁴: Ուշագրավ է հատկապես արձանի ճակատի հատվածում փորագրված սվաստիկան, որը մեկնաբանվում է որպես արևի աստվածության խորհրդանիշ⁵: Ինչպես նշում է Եսայանը, արձանի թիկունքում երևում են կապված վարսերը⁶:

Լոռի Բերդի դամբարանադաշտից հայտնաբերված մի քարե կուռք քննելիս Կոթիից գտնված երկրորդ արձանին է անդրադառնում հնագետ Ս. Դևեժյանը (աղ. 1, նկ. 1): Համեմատելով այդ երկու կուռքերը՝ նա նշում է, որ այն, ինչպես նաև նույն տարածքից գտնվածները, հավանական է, որ դրված լինեին ցեղի առաջնորդների դամբարանների վրա՝ խորհրդանշելով պտղաբերության ու կյանքի հարատևության գաղափարը⁷: Նմանատիպ մի արձանիկ էլ գտնվել է հողային աշխատանքների ժամանակ Շահնանց գերեզմանոցում⁸: Այն գլանաձև է, ընդգծված են աչքերը և քիթը, դեմքը պատկերված է հարթաքանդակի տեխնիկայով (աղ. 2, նկ. 1):

Այս կուռքերից չորրորդը առաջին անգամ է ներկայացվում գիտական շրջանակներում: Արձանն ունի հստակ արտահայտված աչքեր, եռանկյունաձև քիթ, բերանը քանդակված է բացված վիճակում, ճակատի հատվածը եզրագծված է: Կուռքը կոտրված է գլխի ներքևի հատվածից (աղ. 3, նկ. 1)⁹:

Այսպիսի մարդակերպ արձաններ գտնվել են Հայաստանի մի քանի հնավայրերից՝ օրինակ, Ջուջևանից, Կարմիր բլուրից, Դվինից, Աղջաղալայից, Հարժիսից և այլն¹⁰:

Նորահայտ կոթողները

Հիշյալ արձանների շարքը համալրվեց 2021 թ. սեպտեմբերին, երբ հողային աշխատանքներ կատարելու ժամանակ 1.20 սմ խորության մեջ հայտնաբերվեց մի քարե կուռք: Ուսումնասիրությամբ պարզ դարձավ, որ այն մեծ չափի մարդակերպ արձան է, որի կողքին կար ևս մեկը՝ ձկնակերպը

յանը այդ արձանիկը փնտրելիս նշված տեղամասում հայտնաբերել են Ք.ա. VII-VI դդ. մի դամբարան, տե՛ս Քալանթարյան, Հորոյան 2009, 248:

⁴ Есаян 1976, 229.

⁵ Голан 1994, 122, рис. 236.

⁶ Есаян 1976, 229.

⁷ Devedjyan 2009, 149.

⁸ Արձանն այժմ Հայաստանի պատմության թանգարանում է, Քալանթարյան, Հորոյան 2009, 247:

⁹ Արձանը գտնվել է հողային աշխատանքների ժամանակ Շոր աղբյուր հանդամասի տարածքից, որտեղ է նաև Շոր աղբյուր կիկլոպյան ամրոցը, տե՛ս Есаян 1976, 251:

¹⁰ Բարսեղյան 1962, 258, Мартиросян 1958, 123-127, 139:

(աղ. 4, աղ. 5)¹¹: Այս քարե արձանները ուշագրավ են իրենց մոնումենտալությամբ:

Առաջին՝ մարդակերպ արձանն ունի 2մ 5 սմ բարձրություն: Դատելով քարի մշակված հատվածի բարձրությունից (1.85 սմ)՝ այն կանգնեցված է եղել ուղղահայաց դիրքով: Արձանն ունի լավ մշակված դեմք, փորագրման տեխնիկայով ընդգծված են աչքերը, քիթը և բերանը: Բերանից մոտ 20 սմ ներքև երևում է մորուքի նմանվող մի պատկեր՝ շատ նման վիշապ-քարակոթողների պատկերագրության մեջ տարածված ցլապատկերներին: Արձանի վերհոնքային-ճակատային ձգված հատվածը կարծես թե դուրս է գալիս համամասնությունից, որը ևս թույլ է տալիս ձկնակերպ վիշապաքարերին բնորոշ ձևաբանական ազդեցություն տեսնել: Մեջտեղի հատվածում երկու կողմերում քանդակված են ուսերը, որոնք խորհրդանշային բնույթ ունեն: Բերանից ներքև մորուքի նմանվող հատվածը, ինչպես նշեցինք, մի կողմից վիշապ քարերից հայտնի ցլապատկեր է հիշեցնում, մյուս կողմից վերարտադրում է էա աստծո պատկերագրության մեջ հայտնի մորուքը¹²: Արձանի ձևաբանական հատկանիշները միացնելով՝ կարող ենք ենթադրել, որ այն ներկայացնում է խառնէակ, որում համադրվել են ցլապատկերը, ձկնաձև իրանը, մարդակերպ դիմագծերը՝ ներկայացնելով՝ «ձուկ-մարդ» աստվածությամբ¹³:

Մյուս արձանը, որ գտնվեց անմիջապես այդ մարդակերպ կոթողի կողքին, դրված էր զուգահեռ՝ գլուխը դեպի հյուսիս-արևելք: Այն ունի ձկնաձև իրան, լավ մշակված են աչքերը և ճակատը, իրանի վրա՝ գլխից դեպի պոչն ունի հորիզոնական փորվածք-գիծ: Պոչի մի մասն անմշակ է, հավանաբար այն նույնպես կանգնեցված է եղել: Արձանի երկարությունը 1.88 սմ է: Այս տեղամասից գտնվեց նաև մի քարե մակույկաձև աղորիք (տե՛ս աղ. 2, նկ. 2):

Շարունակելով աշխատանքը՝ 2022 թ. 2 մ խորության մեջ հայտնաբերվեց երրորդ կոթողը՝ կրկին ձկնակերպ. այն ունի 1.10 սմ երկարություն և 42 սմ բարձրություն (տե՛ս աղ. 6, նկ. 3): Այս կոթողն ունի կոպիտ մշակման հետքեր, արտահայտված է ձկնային ֆորման, ունի մշակված պոչ:

Կոթողի շուրջ անկանոն լցված էին տարբեր չափերի քարեր՝ ստեղծելով խաթարված հարթակի տպավորություն: Քարերի այդ շերտի տակ գտնվեցին մարդու և կենդանու ատամներ (մեծ չափի՝ 6.5 սմ), փոքր՝ հավանաբար այծյամի եղջյուրներ (երեք հատ), կենդանու ծնոտ, մակույկաձև աղորիք (աղ. 2, նկ. 2) և ածխի մնացորդներ: Հայտնաբերվեցին նաև տար-

¹¹ Շնորհակալություն ենք հայտնում Կոթի գյուղի բնակիչ Սասուն Սիրադեղյանին՝ արձանը հայտնաբերելուց հետո ՀՀ ԳԱԱ ՀԱԻ համապատասխան մասնագետներին տեղեկացնելու, ինչպես նաև արձանների հետագա պահպանության համար կատարած աշխատանքի համար:

¹² Batmaz, Uhri 2008, 75.

¹³ Reallexikon der assyriologie und vorderasiatischen archäologie 1993, 243, 252, Reallexikon der assyriologie und vorderasiatischen archäologie 1971, 70-71.

բեր ժամանակաշրջանների մեծաքանակ խեցեղեն բեկորներ, որոնք խառը լցված էին ամբողջ խցի տարածքում:

Կոթիի տարածքում հետախուզական աշխատանքների շնորհիվ գտնվեց գլանաձև, լավ մշակված ևս երկու կոթողի բեկոր (տե՛ս աղ. 6, նկ. 1, 2):

Կոթողները ջրի հնագույն պաշտամունքի համատեքստում

Կոթիի կոթողները անհրաժեշտ է դիտարկել Հայկական լեռնաշխարհի և հարակից շրջանների՝ ջրի մասին հնագույն պատկերացումների համատեքստում:

Հայկական լեռնաշխարհում և Կովկասում ջուրը խորհրդանշող դրսևորումներ առկա են խեցեղենի, մետաղե առարկաների (հատկապես բրոնզե գոտիների) վրա: Ջրի պաշտամունքին են առնչվում հայտնի վիշապ-քարակոթողները: Այդ պաշտամունքը կապվում էր պտղաբերության, հողագործության և անասնապահության հետ, ուղեկցվում էր հատուկ ծեսերով¹⁴:

Ջրի և ձկնակերպ աստվածությունների պաշտամունքի կարևոր շրջան էր նաև Միջագետքը¹⁵: Միջագետքում հայտնի էր մարդաձևյան կերպարով իմաստության, արիեստների և մոգության էա աստվածությունը, որին վերաբերող արձաններ են գտնվել Աշուրում, և որոնք զուգահեռներ ունեն ուրարտական Կարմիր բլուրում¹⁶:

Վիշապաձևյան և մարդաձևյան մասին պատկերացումներ կան նաև հայոց մեջ: «Եթե աղբյուրներում սատանաներ էին բնակվում, ապա գետերի մեջ՝ վիշապ-ձկներ: Օրինակ, Արածանու մասին պատմվում է. որսորդները հալածում էին մի արջի, որը փախչելով ընկնում է գետը. մի քանի րոպե մնում և հանկարծ դուրս է գալիս պլոկած մազերով. գետը ծածկվում է արյունով, ապա դրան հետևում է փորը ճեղքած մի վիշապ-ձուկ՝ փռված ջրի երեսին»¹⁷: Հեքիաթներում նույնպես մշտապես առկա է մարդ-ձուկ զուգահեռը, որտեղ ձուկը այլակերպվում է, անցնում մարդու հետ փորձության միջով, այնուհետև կրկին վերափոխվում ձկան, այդպիսով կարծես նորից վերարտադրում դիցաբանական սյուժեն. «Ես էն ձուկն եմ, որ հորդ ձեռքիցը իրեք անգամ խլեցիր, ազատեցիր, ես էնտեղ փորձեցի քու հոգիդ: Ես ինչպես որ ձուկ էի, էլի էնպես ձուկ կը դառնամ, կերթամ իմ ծովիս մեջը»¹⁸: Մեկ այլ

¹⁴ Տե՛ս Урушадзе 1973, 59, 61: Ձկնակերպ վիշապաքարերի համար տե՛ս Բոբոխյան և այլք 2019, Բոբոխյան 2020:

¹⁵ Мифы народов мира 1991, т. 1, 524, 545, Batmaz, Uhri 2008, 66.

¹⁶ Esrak 2010, 10, Мифы народов мира 1992, т. 2, 24, 40, 234, Тараян 2010, 177. Այդ արձանախմբի մասին նշում է նաև Բ. Պիոտրովսկին, Пиотровский 1959, 230: Այդ արձանները հանդիպում են նաև հիվանդների սենյակներում, Пиотровский 1952, 24: Այսօրինակ ձկնակերպ հմայիլները պահպանվում են նաև միջնադարում, տե՛ս, օրինակ, Шавкунов 1973, 265: Այլ զուգահեռների համար հմմտ. Мифы народов мира 1991, т. 1, 24, 186, Խաչմանյան 2019, 281-282:

¹⁷ Բենսե 1972, 48:

¹⁸ Մխիթարեանց 1901, 49:

ժողովրդական գրույցում կրկին առկա է ծուկ-մարդ փոխակերպության մասին մի դրվագ, որտեղ ծուկը փոխակերպվում է մարդու, փրկում է նրա կյանքը, այնուհետև վերափոխվում ձկան¹⁹: Այս առասպելների կիսամարդ-կիսաձուկ հերոսները արքեպիսկոպոսի վաղագույն ակունքներ ունեցող դրսևորումներ են, որոնց մասին վերհուշը պահպանվել է նաև միջնադարում. դրա վկայությունն է Հաղպատի նշանավոր Ավետարանի խորանում պատկերված Շերանիկը. նրա հագին տեսնում ենք երկար պարեգոտ և երկփեղկ գլխարկ, որով երիտասարդ անեցին կարծես ձկան կերպարանքով լինի²⁰:

Եզրակացություններ

Կոթողների կոթողների վերաբերյալ հարկ է եզրակացնել հետևյալը.

1. Կոթողները մշակված են բոլոր կողմերից, պատկերներն արված են փորագրման և հարթաքանդակի տեխնիկայով: Հին քանդակագործը ակնհայտորեն նպատակ չի ունեցել ծավալներ և իրական կերպար շեշտադրելու, այլ ստեղծել է ժամանակի հավատալիքային աշխարհի խորհրդանշական կերպարներ:

2. Կոթողները վերաբերում են երկաթի դարին: Ձկնակերպությամբ դրանք մասամբ շարունակում են վիշապաքարերի բրոնզեդարյան երևույթը, իսկ խառնէակության հատկանիշով կրում են հեռավոր միջագետքյան ազդեցություն, որոշակի զուգահեռներ կան նաև ուրարտական արվեստում²¹:

3. Կոթողներն իրենց մարդաձկնային հատկանիշներով կապվում են ջրի հնագույն պաշտամունքին և իրենց իմաստային զուգահեռներն են գտնում ինչպես միջնադարյան, այնպես էլ ուշ հայկական բանահյուսական տեքստերում²²:

Գրականություն

Ատրպետ 1884, Ոսկեթեփուկ (ժողովրդական գրույց), Աղբիւր, Միամսեայ պատկերազարդ հրատարակութիւն երեխաների և դաստիարակների համար, երկրորդ տարի, N 12, Թիֆլիս, Յովհաննէս Մարտիրոսեանցի տպարան, էջ 437-449:

Բարսեղյան Լ. 1962, Ուշ բրոնզե էպոխայի մի քանի նորահայտ պաշտամունքային հուշարձաններ, Պատմա-բանասիրական հանդես, N 3 (18), ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., էջ 258-260:

¹⁹ Ատրպետ 1884, 448:

²⁰ Մաթևոսյան 1984, 165, նկ. 3:

²¹ Հմմտ. Կուռա աստվածության հետ կապվող կոթողները (Գրեկյան 2019, 437):

²² Կոթողներից երկուը թիկունքին կրում են զուգահեռ ուղղահայաց գծեր (աղ. 1, նկ. 1, 2), որոնք աստվածության վարսեր են խորհրդանշում (Есаян 1976, 229, Devedjian 2009, 149), որը կապվում է անձրևի պաշտամունքի հետ (հմմտ. Голан 1994, 14), մի առնչություն, որն առկա է նաև հայ միջնադարյան վիպական ավանդության մեջ (հմմտ. Դեմետր և Գիսանե եղբայրների մասին պատմությունը, որոնց կուռքերը կանգնեցվել են աղբյուրառատ Իննակնյա վայրում՝ Հարությունյան 2001, 21, Petrosyan, Tiratsyan 2011, 158):

- Բորոխյան Ա., Զիլիբերտ Ա., Հնիվա Պ. (խմբ.) 2019, Վիշապը հեքիաթի և իրականության սահմանին, Երևան, Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի հրատ., 651 էջ:
- Բորոխյան Ա. 2020, Ատրպետի «գիտական արկածները» և վիշապ քարակոթողների հայտնագործումը, Երևան, Հայաստանի պատմության թանգարանի հրատ., 152 էջ:
- Գրեկյան Ե. 2019, Ուրարտական կոթողը հինարևելյան համատեքստում (նախնական դիտարկում), Վիշապը հեքիաթի և իրականության սահմանին (խմբ. Ա. Բորոխյան, Ա. Զիլիբերտ, Պ. Հնիվա), Երևան, Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի հրատ., էջ 437-447:
- Երանյան Ն.Ա. 2015, Նոր գտածոներ Արցախի երկաթեդարյան մշակույթի վերաբերյալ, ՎԷՄ համահայկական հանդես, N 3 (51), էջ 128-140:
- Խաչմանյան Ս.Հ. 2019, Կաթողիկոսական թագ-խույրի խորհրդաբանությունը, Լրաբեր հասարակական գիտությունների, N 1, էջ 275-292:
- Հարությունյան Ս. 2017, Հայ առասպելաբանություն, Երևան, «Անտարես», 501 էջ:
- Հարությունյան Ս. 2001, Մշո Սուրբ Կարապետ եկեղեցու պաշտամունքային նախահիմքերը և սբ. Կարապետի կերպարն ըստ ժողովրդական ավանդության, Հայոց սրբերը և սրբավայրերը, ակունքները, տիպերը, պաշտամունքը (խմբ. Ս. Հարությունյան, Ա. Քալանթարյան), Երևան, «Հայաստան», էջ 21-28:
- Մաթևոսյան Կ. 1984, Անիի քաղաքացիների դիմանկարները «Հողբատի ավետարանի» խորաններում, Բանբեր Երևանի համալսարանի, ԵՊՀ հրատ., N 3 (54), էջ 162-168:
- Մովսիսյան Ս. (Բենսե) 1972, Հարք (Մշո Բուլանըխ), Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, նյութեր և ուսումնասիրություններ, հ. 3, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 183 էջ:
- Մխիթարեանց Ա. 1901, Մարդակերպ ծուկը, Փշրանք Շիրակի ամբարներից, Էմինյան ազգագրական ժողովածու, հ. Ա, տպարան Գ. Սանոյեանի, Մոսկուա-Ալեքսանդրապոլ, էջ 35-49:
- Վարդումյան Գ. 2011, Զրի պաշտամունքը հայոց մեջ, Ծովի մշակույթը մարդկության մշակույթն է քաղաքակրթությունների երկխոսությունում, «ԱՅԱՍ» ծովային հետազոտությունների ակումբի 25-ամյակին նվիրված գիտաժողովի նյութեր, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտ, արևելագիտության ինստիտուտ, էջ 121-127:
- Քալանթարյան Ա.Ա., Հոբոսյան Ս.Գ. 2009, Կոթի (2008 թ. դաշտային հետազոտական աշխատանքների արդյունքները), Տավուշ. Նյութական և հոգևոր ժառանգություն (խմբ. Ա. Քալանթարյան, Հ. Սարգսյան), Երևան, «Գիտություն», էջ 247-269:
- Голан А. 1994, Миф и символ, 2-е изд., Иерусалим «Тарбут», Москва «Русслит», «Известия», 375 с.
- Есаян С.А. 1976, Древняя культура племен Северо-восточной Армении (III-I тыс. до н.э.) (отв. ред. Пиотровский Б.Б.), Ереван, изд. АН Армянской ССР, 269 с.
- Мартиросян А.А. 1958, Идолы из раскопок Кармир-Блур, Պատմաբանասիրական հանդես, N 2, Հայկական ՍՍՌ գիտությունների ակադեմիայի հրատ., Երևան, с. 115-139.
- Мифы народов мира (энциклопедия в двух томах) 1991, т. 1, главный редактор С.А. Токарев, Москва, «Советская энциклопедия», 672 с.
- Мифы народов мира (энциклопедия в двух томах) 1992, т. 2, главный редактор С.А. Токарев, Москва, «Советская энциклопедия», 720 с.
- Пиотровский Б.Б. 1959, Ванское царство (Урарту), ред. И.А. Орбели, Москва, изд. Восточной литературы, 284 с.

- Пиотровский Б.Б. 1952, Кармир-Блур II, Результаты работ археологической экспедиции Института истории АН Арм. ССР и Государственного Эрмитажа 1947-1950 гг., Ереван, изд. АН Арм. ССР, 114 с.
- Тараян З. 2010, Статуэтки человека-рыбы из Кармир блура, Հուշարձան (խմբ. Հ. Մինոնյան), տարեգիրք 2, Երևան, «Հուշարձան», с. 177-186.
- Урушадзе Н.Е. 1973, К семантике прикладного искусства Древнего Кавказа и Закавказья, Советская археология, N 1, Москва, с. 54-70.
- Шавкунов Э.В. 1973, О назначении подвесных бронзовых рыбок и оленьего рога с Шайгинского городища, Советская археология, N 1, Москва, с. 264-270.
- Batmaz A., Uhri A. 2008, Urartu Kültüründe Balik Betimlemesi ve Ayanis Kalesi'nden Tunç Bir Balik Figürini Üzerine Düşünceler, Representation of fish in urartian culture and thoughts on a bronze fish figurine from Ayanis fortress, Aramazd, N 1, 65-81.
- Devedjian S. 2009, Stone Stelae in the Bural Ground of Lori Berd, Aramazd, vol. 4, issue 2, Yerevan, p. 146-153.
- Espak P. 2010, The God Enki in Sumerian Royal Ideology and Mythology, Tartu University Press, 284 p.
- Petrosyan A., Tiratsyan N. 2011, First Armenian Capital Armawir as a Cult Center, Aramazd, vol. 6, issue 2, Yerevan, p. 157-169.
- Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie 1971 (Herausgeber E. Weidner und W. Soden), Band 3, Berlin-New York, Walter de Gruyter, 722 S.
- Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie 1993 (Herausgeber D.O. Edzard), Band 8, Berlin-New York, Walter de Gruyter, 589 S.

«ՁՈՒԿ-ՄԱՐԴ» ԱՍՏՎԱԾՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

Անի Սարատիկյան

Ամփոփում

Վերջին տարիների հնագիտական հետազոտությունների ամենաքննարկված հարցերից են կոթողային հուշարձանները: Տավուշի մարզի Կոթի գյուղից գտնված մի խումբ արձաններ են հետազոտվել, որոնք տարբերվում են չափերով և ձևով, սակայն չի պահպանվել նրանց նախնական միջավայրը: Հավանական է, որ դրանք տեղադրված են եղել ինչ-որ կառույցի կամ դամբարանի վրա և թվագրվում են մ.թ.ա. XI-VII դդ.:

Այս կոթողներից մի քանիսի ձևաբանական հատկանիշները թույլ են տալիս ենթադրել, որ դրանք առնչվում են ջրի պաշտամունքի հետ: Դրանցից մեկը ներկայացնում է մի խառնէակի՝ մեկտեղված մարդու, ձկան և ցլի հատկանիշներով: Գիտական շրջանակներում վաղուց արդեն ապացուցված է, որ համանման պատկերագրության ակունքներն սկիզբ են առնում Հայկական լեռնաշխարհի և Միջագետքի հարուստ մշակույթային միջավայրից:

Բանալի բառեր՝ մարդակերպ կոթող, ձուկ, Կոթի, երկաթի դար, խառնէակ, ջուր, պաշտամունք:

БОЖЕСТВО «РЫБА-ЧЕЛОВЕК» В ДРЕВНЕЙ АРМЕНИИ

Ани Саратикян

Резюме

В последние годы изучение и интерпретация древних каменных памятников стало одним из самых обсуждаемых вопросов археологии. Особый интерес являются собой каменные идолы, найденные в селе Коти Тавушской области. Возможно, эти статуи были помещены в какое-то сооружение, вероятно, в центр гробницы, и относятся к железному веку (XI-VII вв. до н.э.). Форма ряда статуй позволяет предположить, что они связаны с культом воды. Одна из них представляет значимый интерес, поскольку олицетворяет быка, рыбу и человека. Корни этого персонажа восходят к древним культурам Армянского нагорья и Месопотамии.

Ключевые слова – антропоморфный памятник, рыба, Коти, железный век, гибрид, вода, культ.

THE "FISH-MAN" DEITY IN ANCIENT ARMENIA

Ani Saratikyan

Abstract

Study of ancient stone monuments have become one of the most important issues in recent archaeological research. This article is dedicated to investigation of stone idols, which were found in the area of the Koti village, Tavush region, Armenia. The group of stone stelae which have been found accidentally, differs in size and form. It is possible that those statues were placed in certain structures, probably in the center of a tomb. The statues probably are dated back to the Iron Age (XI-VII centuries BC).

Some of these sculptures can be perceived as representatives of water cult. One of them was sculpted by very simple and primitive means. It is a mixture of bull, fish, and man. The roots of this iconography go back to ancient cultures of the Armenian Highland and Mesopotamia.

Key words – anthropomorphic monument, fish, Koti, Iron Age, Mischwesen, water, cult.

Աղ. 1, նկ. 1. Մարդակերպ կուռք, Կոթիի համայնքային թանգարան, **նկ. 2.** Մարդակերպ կուռք, Սարդարապատի հայոց ազգագրության թանգարան (գրչանկարները՝ Անի Սահակյանի)

Աղ. 2, նկ. 1. Մարդակերպ կուռք, Հայաստանի պատմության թանգարան (ՀՊԹ), **նկ. 2.** Մակույկաձև աղորիք, Կոթի (գրչանկարները՝ Անի Սահակյանի)

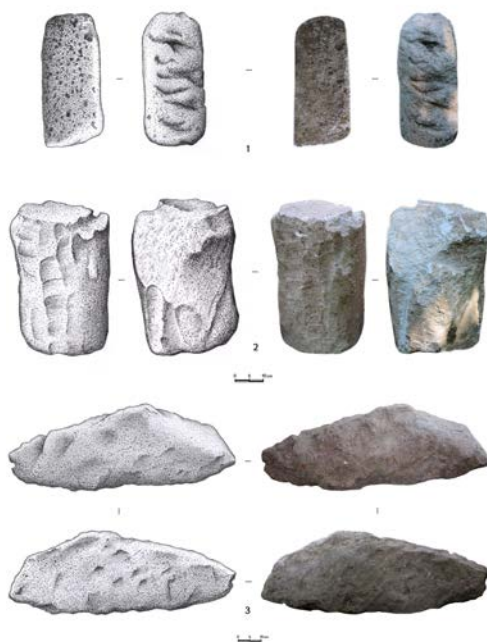
Աղ. 3. Մարդակերպ կուռք, Կոթիի համայնքային թանգարան (գրչանկարը՝ Անի Սահակյանի)

Աղ. 4. Մարդակերպ կուռք, Կոթի (գրչանկարը՝ Անի Սահակյանի)

Աղ. 5. Ձկնակերպ կուռք, Կոթի (գրչանկարը՝ Անի Սահակյանի)

Աղ. 6, նկ. 1. Կոթողի բեկոր, **նկ. 2.** Կոթողի բեկոր, **նկ. 3.** Ձկնակերպ կուռք, Կոթի (գրչանկարները՝ Անի Սահակյանի)